

Nemzetközpontú nyelvművelés

Hogy miért ez a cím, azt olvasóim bizonyára hosszas fejtegetés nélkül is tudják: Lőrincze Lajos emberközpontú nyelvművelés kifejezésére, illetve ilyen című cikkére, sőt könyvére rimel, s amit a cím magyarázatául a következőkben röviden előadok, az szándéka-
im szerint a Lőrincze által kifejtetteknek természetes, szerves folytatása.

Kezdem azzal, hogy emlékeztetőül megemlítem: az emberközpontú nyelvművelés kifejezés jelentéstartalmát is magyarázni kellett akkoriban, jó két évtizeddel ezelőtt. Még a mindenki által tisztelt kiváló nyelvész, Bárczi Géza is bírálta, többek között ezt írva róla a Magyar Tudományban:

„Hallottuk igen illetékes helyről, hogy a régi nyelvművelés »nyelvközpontú« volt, a mostani azonban »emberközpontú«, illetőleg az újabb fogalmazás szerint »kommunikációs központú«. E formula nagyon szépen hangzik, de megvallom, bárhogy forgatom is, nem tudok mögötte elfogadható értelmet találni. A nyelv mindig és mindenkor az embert szolgálja és szolgálta, ember nélkül, társadalom nélkül, melyben a gondolat kicserélésének, az érintkezésnek – a »kommunikációnak«-nak – eszköze, értelmét veszti ...” (1971:609).

Abban tökéletesen igaza volt Bárczi Gézának, hogy a nyelv mindig az embert szolgálta és szolgálja. De – amint ezt Lőrincze kifejtette – ebből aligha következik az, hogy mindenféle nyelvművelés eleve »emberközpontú« is. Jó példa erre az idegen szavak elleni küzdelem kétféle felfogása. A két világháború közti időszaknak ezzel, vagyis az idegen szavakkal kapcsolatos szakirodalmára pl. határozottan a nyelvközpontúság volt jellemző. Főleg a nyelvre irányult, elsősorban magát a nyelvet féltették az ez ügyben meg- és felszólalók. Szinte fel sem merült az az érv, hogy ezt vagy azt az idegen szót azért kell kerülni, magyarul felváltani, mert a magyarul beszélők nagy része nem érti, félreérti vagy esetleg nem tudja jól kimondani. Az idegen szavak legfőbb vétke az volt, hogy idegenek. Persze, nem fölösleges ez a szempont sem, főleg olyan időszakokban, amikor – mint mostanság – az idegen szavaknak valóságos áradata fenyeget bennünket, de még ilyen kiélezett helyzetben is rokonszenvesebb az az emberközpontú nyelvművelés, amelyik nem minden idegen szót utasít el a nyelvvédelem, a nyelvtisztaság jegyében, hanem külön-külön mérlegre teszi mindegyik idegen elemet, s szükségességük, érthetőségük, hangzásuk stb. vizsgálata alapján egyenként értékeli őket. Persze, hogy kell a nyelvre is figyelni, de a használóra, az emberre is. A kettő nem ugyanaz. Az ilyen vagy olyan központúság nem kizárólagosságot jelent, hanem arányváltozást, súlyponteltolódást, kisebb vagy nagyobb szemléleti különbséget.

Nos, én a következőkben, noha az emberközpontúság elvével tökéletesen egyetértek, egy újabb fogalmat szeretnék bevezetni s egy kissé körüljárni: a nemzetközpontúság fogalmát. Maga a nemzetközpontú szó, bár még nincs szótározva, korántsem új, sőt napjainkban némi divatja is van. „Én az emberközpontú világban hiszek, nem a nemzetközpontú világban” – mondta egyik színművészünk a televízió híradójában alig néhány hete (1992. aug. 24-én), midőn abból az alkalomból nyilatkozott, hogy a Nemzeti Színházhoz került. Szavaiból az érződött, hogy már szinte soknak, túlzónak találja a nemzetre hivatkozást, a nemzetnek minduntalan való emlegetését. Meg kell vallanom, ez a divat nekem sem rokonszenves – ezért is választottam a nemzetközpontú szó használatának szemléltetésére épp egy olyan idézetet, amelynek gazdája szintén viszolyog egy kissé ettől a szótól –, ám engem akkor, amikor az emberközpontú nyelvművelés helyébe vagy legalábbis mellé a nemzetközpontú nyelvművelést állítom, korántsem a kordivathoz igazodás vágya vezérel, hanem a magyar nyelv és a magyar nép mai helyzetének figyelembevétele.

Az imént magyar nép-et emlegettem; szándékosan, hogy tisztázhassunk egy terminológiai kérdést. A magyar nép-en nem a magyarországi népet értem, hanem azt az ennél nagyobb emberi közösséget, amelyet a közös nyelv (a magyar), a (részben) közös eredet és a közös hagyományok fűznek össze. Tehát beleérttem ebbe a kategóriába a határainkon kívül élő magyarságot is. Így határozzák meg a nép szó első jelentését ér-

telmező szótáraink, s így használja a szót Deme László is, midőn egy vajdasági újságíró kérdésére válaszolva ezeket mondja: „Aki azt mondja rólam, hogy én tagadom a tizenötmillió-s nemzetet, annak igaza van. Én a tizenötmillió-s magyar népet ismerem. Népet.” (Magyar Szó, 1991. júl. 20. 11. o.)

Most tegyük félre egy rövid időre a műszóhasználat kérdését, s vizsgáljuk meg röviden azt, hogy napjainkban helyes-e, jogos-e olyan nyelvművelést hirdetni s végezni, amely nemcsak a magyarországi magyarságra irányul, hanem a határainkon kívül élőkre is figyel, pontosabban szólva – hiszen megint csupán arányeltolódásról lehet szó – jobban figyel, mint eddig. Véleményem szerint igenis helyes, igenis jogos. Sőt hozzáteszem, magyarországi nyelvművelőnek kötelessége tágitani szemhatárát, s figyelmét kiterjeszteni a Magyarországon kívüli magyar nyelvi, nyelvhasználati fejleményekre. Persze nem irányító módon, nem úgy, hogy mi megmondjuk, mi a helyes, s ti ahhoz igazodtok, hanem az együttműködés növelése, egymás segítése formájában; úgy, hogy közösen tárgyaljuk meg a felvetődő nyelvhelyességi, sőt nyelvpolitikai kérdéseket; közös konferenciákat rendezünk: helyesírási, nyelvhelyességi, mesemondó és egyéb versenyeinke szívesen látjuk a határainkon kívül élő fiatalokat, részvételükhöz lehetőség szerint még támogatást is nyújtva, röviden szólva, mindvégig a kölcsönösség jegyében, de a nyelvi, kulturális összetartozás tudatában.

Ezt a kölcsönösséget azért hangsúlyozom annyira, mert akadnak, akik úgy vélik, hogy a határainkon túli magyarság anyanyelvi problémáit csakis maguknak a határokon túl élő magyaroknak kell megoldaniuk, különben az a helyzet állna elő, hogy a magyarországi standard lesz a mérce, s a kinti magyarnak ahhoz kell igazodnia. Jól szemlélteti ezt a nézetet Tolcsvai Nagy Gábornak „A nyelvi közösség és a nyelvi egység, kisebbségben” című tanulmánya (Régió, 1991. 3. 166–73), amelyben a szerző így summázza mondanivalóját: „Összefoglalásul: a határon túli magyarság régiókénti nyelvi tudatát saját hagyományaik alapján és speciális körülményeik között kell megerősíteni. Ez nem jelenti a magyarországitól, az összmagyartól való elválást, csupán az egészséges önállóságot.” Ez az idézet – s még inkább az egész tanulmány – két dolgot sugall. Egyrészt azt, hogy óvakodni kell bármilyen nyelvi értékítéletnek a határokon túli magyarságra való ráerőszakolásától, az ahhoz való alkalmazkodás elvárásától. Ebben igaza van a szerzőnek. Másrészt azt sugallja, hogy ne is figyeljünk egymásra, se mi rájuk, se ők miránk, mert ez menthetetlenül a határon kívüli magyarság önállóságának feladásával jár. Ennek a mondandónak a jegyében Tolcsvai Nagy mindjárt meg is bírál egy vajdasági és egy szlovákiai magyar nyelvművelőt, amiért túlságosan is figyelnek a magyar köznyelvre, túlságosan is mércének tekintik. Nos, megval-lom, én inkább Tolcsvai Nagynak bizonyára jó szándékú, de eltűzött álláspontját érzem bírálandónak, még saját elvei szerint is. Mert ugyan milyen jögon írhatja elő bárki is itt, Magyarországon egy határainkon túl élő magyar nyelvésznek, hogy régiója nyelvi önállósá-gáról s egészében nyelvi állapotáról mi legyen a véleménye? Én nemigen kedvelem a vitatkozást, inkább azt szoktam keresni, amiben egyetérthetünk, de ennek a nézetnek a veszélyeire legalább egy-két mondatban, úgy érzem, fel kellett hívnom a figyelmet.

Ezek után térjünk vissza ismét a terminológiai kérdésekhez, nevezetesen ahhoz, hogy ha nemzetközöpontú nyelvművelésen az olyanfajta nyelvapoló tevékenységet, azaz a nyelvművelésnek olyan irányú tágitását, szélesítését értem, hogy az eddiginél jobban, szerve-sebben beletartozzék a határainkon kívüli magyarság nyelvének, nyelvhasználatának prob-lematikája, akkor ezt miért nem népközöpontú nyelvművelésnek nevezem. Azért nem, mert ez a megjelölés a nép szó számos egyéb jelentésének beszűrődése miatt, félreértésekre vezetne, vezethetne. Akadna, aki parasztságcentríkusságot, és lenne, aki az utca nyelvére irányulást olvasna, hallana ki belőle. Ezzel szemben a nemzet szó a rendszerváltás egy-két éve óta mindinkább s mind általánosabban a közös eredetű, közös nyelvű és közös gyökerekre visszanyúló kultúrájú, de államszervezetük és gazdasági életük tekintetében nem feltétlenül összetartozó közösségek megjelölésére használatos, olyannyira, hogy Bodor Páltól Tom Lantosig és Csoóri Sándortól Tökés Lászlóig napjainknak szinte minden jeles közéleti személyisége ilyen értelemben él vele. Ehelyütt talán elegendő lesz, ha csupán két történész véleményét idézem. Glatz Ferenc így ír: „A nemzetfogalom eddigi értelmezéséből fokozatosan száműzni kell a gazdasági (nemzetgazdasági) és az állami (nemzetállami)

alapelveket. A nemzet elsősorban kultúr-nemzet, nyelvi, hagyománybeli azonosságú emberek közössége” (Népszabadság 1992. aug. 19. 18. o.). Salamon Konrád pedig: „E kialakuló új helyzetnek megfelelően kell újrafogalmazni nemzeti céljainkat és újraalkotni a magyar nemzettudatot, mégpedig az államnemzeteszmé idejétmúlttá válásának következtében a szellemi-lelki nemzeteszmé alapján” (Új Magyarország 1992. aug. 28. 9. o.). Ezért én, számolva ezzel a változással, nem tizenötmilliós nép-ről szólnék, mint Deme László tette az idézett nyilatkozatrészletben, hanem tizenötmilliós nemzet-ről. És természetesen nem azért, mert Antall József miniszterelnök egyik kijelentése nyomán divattá vált a tizenötmillió magyar emlegetése, hanem mert nyelv-művelő számára, mint kifejtettem, nézetem szerint itt nincs, nem lehetséges alternatíva. Ennek igazolásául, íme, egy részlet egy munkássága legnagyobb részében nem is a magyar nyelvvel foglalkozó nyelvésznek, Fülei-Szántó Endrének még jóval a rendszerváltás előtt írott cikkéből: „A *genus proximum*, a valamennyi fogalmi változatot egyesítő terminus a nyelv-művelés. A »fenntartás, az ápolás, a megőrzés« ugyanúgy ebbe a főfogalomba tartozik, mint a »nyelvjavítás, nyelvgazdagítás és a nyelvterjesztés« valóságos társadalmi munkálatai. Tizenötmillió magyar nyelvi életében, beszédművelésében tehát valamennyi nyelv-művelési változat él és érvényben van, csak éppen helye, országa, időpontja válogatja, hol mikor, melyik a domináns” (Magyar Nyelvőr 1987. 2: 131–2).

Ehhez csak annyit teszek hozzá, Plautus nyomán: *sapienti sat*.

Pusztai Ferenc

Minta és érték nyelvhasználatunkban

Mondanivalóm két kulcsszavát, a mintát és az értéket nem azért választottam ki, mert történetesen ilyen címszavak nincsenek a Nyelv-művelő kézikönyvben. Nyelv-művelő lexikonunknak ez nem szemléleti hiánya. Az értékről például a nyelv-művelés hármass feladatainak egyikéként ez olvasható: „Értékeli, megítéli az újonnan keletkezett nyelvi jelenségeket, ill. az azonos szerepű, egymás mellett élő nyelvi formákat a norma szempontjából. Az értékelés arra vonatkozik, hogy szükség van-e rájuk, melyikük jelent újat, többletet nyelvünkben, melyik illik bele nyelvünk rendszerébe” (i. m. II, 350 nyelv-művelés a.) stb. A minta kategóriája pedig – rejtettebben ugyan, de – át- meg átszövi a szócikkek sokaságát, utalásait és érveit; sőt tételesebben is jelen van például az „író és nyelvi norma” vagy a „nyelvszokás és nyelvi norma” összefüggéseit tárgyaló részekben. Minta és érték kiválasztásával tehát nyelv-művelésünk két kulcsfogalmát igyekeztem megragadni. A körülöttük, bennük kavargó problémák közül ezúttal természetesen épphogy csak kicsip-penthetek valamit.

Minta mindenre van. Jóra – rosszra, világosra – zavarosra, szabatosra – pongyolára, szabályosra – szabálytalanra, ismerősnek mutatózó újra és meghökkentő régre. S ha minta mindenre van, akkor minden minta hathat is. Hat is. De nem egyenlő erővel, és nem mindig ugyanúgy, s persze nem mindig. A minta vonz és vonzóvá tehető. A minta nemcsak létezik, teremthető is. A mintát követjük, ha nemcsak van, de értékét, fontosságát fel is ismerhetjük.

Ha kijelentjük, hogy a nyelv-művelő a norma szempontjából értékeli, ítéli meg az egymás mellett élő nyelvi formákat, akkor ezzel a mércével szolgáló nyelvi mintáról is szoltunk. A követendő mintáról. Arról, amellyel a nyelvszokás szoros kapcsolatban s egyszersmind küzdelmes viszonyban van. Joggal megtehetjük ugyan, hogy hangsúlyt csak kapcsolatukra teszünk, mondván, a „normául szolgáló nyelvszokás ... a köznyelven beszélőknek (illetőleg azok többségének) nyelvhasználatát” (i. m. II, 379); s pusztán statisztikai többségnek tekintünk minden más (nyelvjárási, beszélt nyelvi) úzust. De értékelő állásfoglalást épp ez utóbbiak kívánnak, az értékelés ítéletté épp ezek esetében szigorodik. A beszélők felől tekintve pedig még nagyobb jelentősége van a nyelvi norma és a tőle eltérő úzus kettősségének, ütközésének. A mintavariációnak a beszélő számára mindkét esetben az